

A Tiberius völgye

A mezőgazdaság szempontjából hasonló volt a helyzet a görögség által lakott többi területen is. Az anyaország, a szigetek és Kis-Ázsia partvidéke egyaránt erősen tagolt, kikötésre kiválóan alkalmas. A tenger közelsége korán megtanította a helléneket a **hajózás** tudományára. A térség legfontosabb ásványkincsei a vasérc, a réz, az ezüst és a márvány.

Az Appenin-félsziget – Itália – területe ehhez képest a hasonlóságok mellett jelentős különbségeket is mutat. Mindössze egyötöde alföld, vagyis 200 méternél nem magasabb terület, ennek is a legnagyobb részét a Pó völgye jelenti. A

félszigeten végighúzódó Appeninek láncai között azonban széles, termékeny völgyeket, fennsíkokat találunk. A közlekedés itt sokkal egyszerűbb, mint a Balkánon, az **Appeninek gerince könnyen járható**. A hegység nyugat felé lépcsőzetesen ereszkedik a tengerig, kelet felé viszont meredek partvonalat alkot. Ezért kikötésre alkalmas helyeket a nyugati partvidéken találunk. A Tirrén-tengerbe ömlő folyók közül a **Tevere (Tiberis)** és az **Arno** az ókorban hajózható vízi útként szolgált. A termékeny vulkáni talaj és az évi csapadékmennyiség a területet mezőgazdasági művelésre kiválóan alkalmassá tette. A legkorábbi lakosság elsősorban földművelésből – **gabona-, szőlő- és gyümölcsstermesztésből**, illetve **pásztorokodásból** élt. A terület ásványi kincsekben szegény, az ókorban a legjelentősebb az **Elba** szigetén bányászott vasérc, valamint a márvány volt. A fontosabb nyersanyagokból a félsziget behozatalra szorult.

Itáliát az **Alpok** hatalmas hegyvonulata választja el Közép-Európától, ám a félsziget soha nem szigetelődött el teljesen a földrész többi részétől. Az Alpokon átvezető hágókat a legrégebb idők óta ismerték, s a téli időszakot leszámítva használták is.

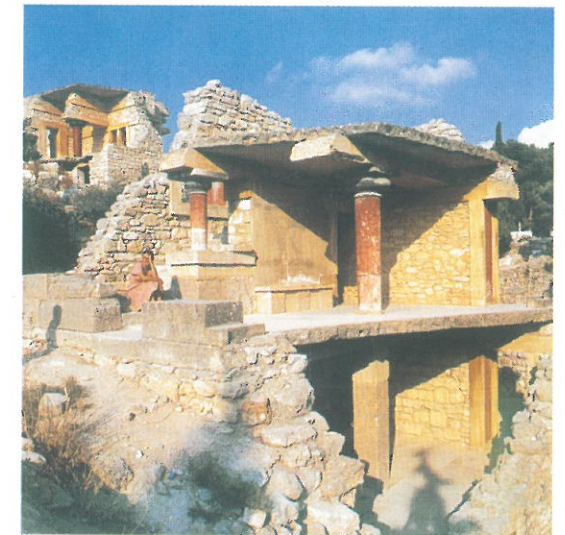
Itália és Hellász földrajzi jellegében a legfontosabb különbség az **átjárhatóság, a közlekedés lehetősége** tekintetében volt. Ennek tulajdonítható elsősorban, hogy a görög területen önálló kisebb politikai egységek sora jött létre, Itália viszont egy város – Róma – fennhatósága alá került a történelem folyamán. Emellett Hellász közelebb volt az ókori Kelethez, közvetlenül érintkezett ennek kultúrájával. Itália pedig az egész Mediterráneum középpontjában fekszik, amelynek később rendkívüli jelentősége lesz.

A két félsziget a neolitikum idejétől kezdve lakott volt. A fémeket használó kultúrák az i. e. III. évezred folyamán jelentek meg a Balkánon, Itáliában valamivel később, az i. e. II. évezred elején. Ebben a fejezetben a két félsziget történetét az i. e. 6. század végéig követjük nyomon.

A KRÉTAI ÉS A MÜKÉNÉI CIVILIZÁCIÓ (I. E. 3000–1150)

Az **i. e. 3000** körüli időkben a túlnépesedett **Anatóliából** (a mai Törökország területéről) az Égei-tenger térségébe érkező népek terjesztették el a fémhasználatot. Ennek hatására bontakozott ki a **bronzkori kultúra Kréta szigetén, a Kükládokon** (a görög szárazföld és Kis-Ázsia közötti szigeteken) és a Balkán déli részén. A két utóbbi terület az i. e. III. évezred végén ellenséges támadás következtében elpusztult, Krétán azonban tovább fejlődött, és a **III. évezred**

folyamán elérte fénykorát a mondabeli **Minosz királyról elnevezett kultúra**. A Balkán-félszigetre **i. e. 2200 és 1900** között folyamatosan érkeztek bevándorlók Anatóliából, **írásuk** tanúsága szerint ők már görögök voltak. A krétaihoz sok vonásában hasonló civilizációjukat legnagyobb és legismertebb központjukról, **Mükénéről** nevezték el. Kréta szigetét az **i. e. 15. század** közepétől sorozatos csapások érték: földrengés, szökőár pusztított, majd i. e. 1400 körül a **mükénéi akhájok** hódították meg a területet. A mükénéi civilizációt pedig a kétszáz évvel később érkező görög törzsek, a dórok rombolták le.



Knósszosz

A minósi Kréta

„Van bizonyos Krété, sziget ez, közepében a borszín tengernek, szép dús partját a habok körülöntik, rajta kilencven város, azokban számtalan ember... És Knósszosz nagy vára, kilenc évig hol a legfőbb Zeusszal társalgó Minosz gyakorolta uralmát.”

Homérosz (Devecseri Gábor ford.)

Kréta a Földközi-tenger keleti medencéjének a centrumában helyezkedik el. Ez a fekvés a bronzkor kezdetétől rendkívüli kulturális szerepet biztosított a szigetnek: összegyűjtötte és szétsugározta a térségből érkező hatásokat. Ilyenformán a minósi műveltség sokféle forrásból táplálkozott, a régészeti leletek tanúsága szerint kapcsolatban állt Egyiptommal, Anatóliával, Szíriával és Dél-Palesztinával. Egész történelme folyamán menedéket nyújtott az Égeikum menekültjeinek, de nemcsak befogadta a hazátlanokat, hanem kulturális hagyományukat is beolvasztotta saját világába.

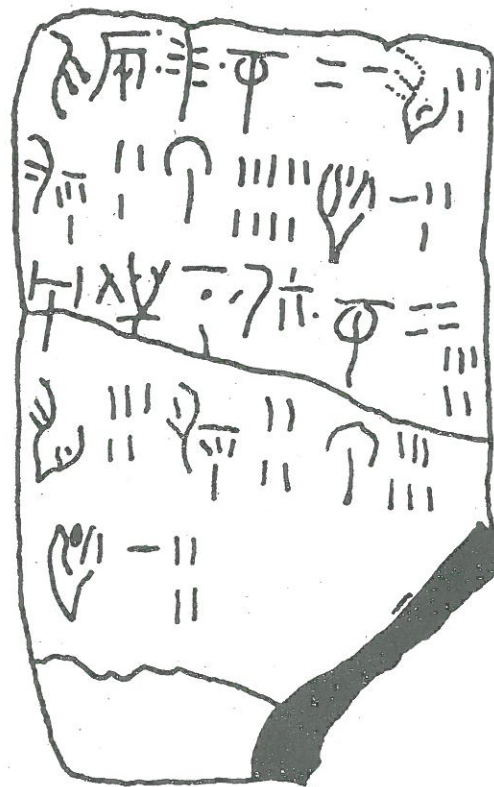
A krétai kultúra kronológiáját a knósszoszi ásásokat vezető Arthur Evans határozta meg. Eszerint:

- i. e. 3000–2100 korai minószi kor
- i. e. 2100–1580 középső minószi kor
- i. e. 1580–1200 késői minószi kor

A korai és a középső minószi kor – a paloták kora

A városi fejlődés már a korai minószi periódusban megkezdődött. Az ebből a korból származó településeken a feltárások során központi tér vagy kövezett udvar mentén sok helyiségből álló épületegyüttesek kerültek elő. A középső minószi kor palotáit ugyanezen elv szerint építették, csak monumentálisabb formában.

A középső minószi kort a **paloták** korának is nevezik. A legkorábbi ilyen építmények az **i. e. 20. században** keletkeztek Knósszoszban, Phaisztoszbán és valószínűleg **Malliában**. Sokban hasonlítanak az ókori Keleten feltárt hasonló jellegű épületekhez, eltérést csak a gazdagon tagolt homlokzatok mutatnak, amelyekkel a krétai paloták érintkeztek a külvilággal. Valószínű, hogy építésüknél a helyi hagyományok mellett felhasználták a krétai kereskedők által szerzett tapasztalatokat is. Ezek a kereskedők pedig sokfelé megfordultak, krétai edénycserepeket (Kamaresz-vázák), ezüstedényeket találtak Egyiptomban (todi lelet), Szíriában, Cipruson és az Égeikum közelebbi vidékein. Ugyanakkor a krétai lelőhelyekről számos egyiptomi, szíriai, mezopotámiai eredetű tárgy került elő (pl. babiloni pecsétgyűrű Hammurápi korából).



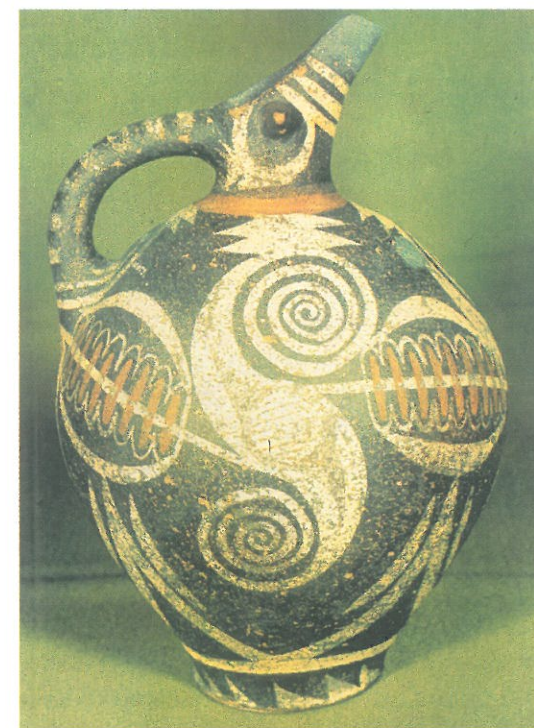
A lineáris írás

fejteni sem a minószi hieroglifákat, sem a lineáris A írásjegyeit, sem pedig az ugyan-
csak Krétán előkerült „**phaisztoszi korong**” képi jeleit.

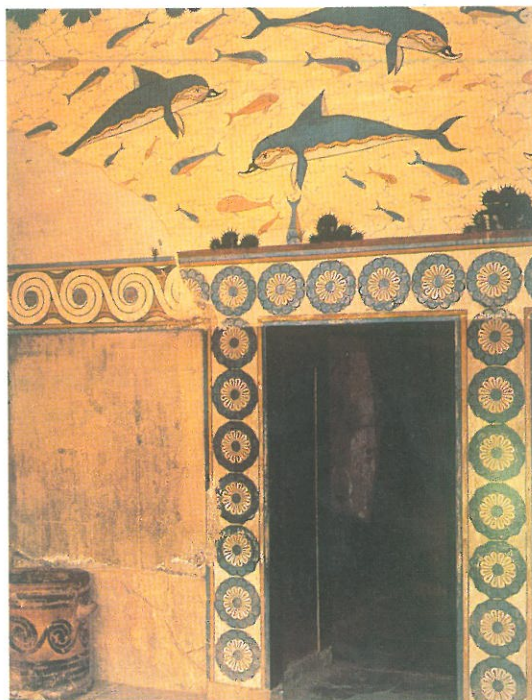


A phaisztoszi korong

A virágzó kézművesség legfontosabb bizonyítékai az ún. **Kamaresz-vázák**, amelyek nevüket legnagyobb lelőhelyükről, az Ida-hegység barlangjáról kapták. Ezeket a gyakran tojás-héj vékonyságú agyagedényeket sötét alapon vörössel, sárgával és fehérrel festett növénymintával díszítették.



Kamaresz-váza



Knósszoszi falkép
delfinekkel

I. e. 1700 körül, valószínűleg földrengés és tűzvész következtében a paloták elpusztultak. A katasztrófa nyomán kulturális törés azonban nem következett be, az újjáépítés hamarosan megkezdődött. Ekkor készült a knósszoszi „új” palota, egy 19000 négyzetméteres építmény, amely emeleti traktusaival, világítóudvaraival, vízvezetékrendszerével, lépcsőházaival és raktáraival máig lenyűgözi a látogatókat. A knósszoszi király hatalmának szimbóluma volt a **labrüs** – a kettős bárd. Erről kapta nevét a kettős bárdok háza, a labürinthosz, amely a görög mitológiában a szörnyszülött Minótauroszt kiismerhetetlen lakóhelyeként, labirintusként élt tovább.



A knósszoszi palota
trónterme

A falakat csodálatos falfestményekkel és festett domborművekkel díszítették, amelyek helyet kapott a természeti környezet állat és növényvilága is.

A késői minósi kor

A késői minósi korszak elején – i. e. 1580 és 1450 között – Knósszosz királyainak hatalma kiterjedt az egész szigetre, s vezetésükkel Kréta tengeri nagyhatalommá vált. Ezt a kedvező külpolitikai körülmények mellett – Egyiptom éppen a hükszósok kiűzésével és a fáraói hatalom újjászervezésével volt elfoglalva – a sziget hajóhada tette lehetővé.

Gazdaság, társadalom, szellemi élet

A kréti gazdaság fejlődése alapozta meg a kulturális fellendülést. Mezőgazdasága – szőlő- és olívaolaj-termesztés, valamint juh- és kecsketenyésztés – ellátta a lakosságot, az ipar számára fontos nyersanyagokat pedig a kereskedők szereztek be külföldről. Mélosz szigetéről hozták az obszidiánt, a zset, az aranyat, a textilt és az elefántcsontot pedig a ciprusi és a rhodoszi kereskedőktől vásárolták. A mesterségek közül a fazekasság és a fémművesség volt a legfejlettebb. A sziget gazdagságához jelentős mértékben járult hozzá a közvetítő kereskedelem és a kalózkodás is.

A királyi hatalom támaszai az udvarban élő előkelők – a hivatalnokok és a birtokok intézői voltak. Az államigazgatás megkönnyítésére levéltárakat hoztak létre, ahol nyilvántartották a raktárak készleteit és az adókat. A gazdaság és a politikai élet központja a királyi palota (oikosz) volt. A palota és a vidéki előkelők rezidenciái körül éltek a jómódú kereskedők és az iparosok. Városaikat nem övezték falak, mivel a szigetet külső támadás sosem fenyegette.

Bikaugrás
(falkép)



Kréta lakóinak szellemi kultúrájára, vallására csak következtetni tudunk, főképpen képzőművészeti alkotásaikból. Számos ábrázolás megörökítette az utazást a Boldogok Szigetére, ahol a halál után folytatódik a földi élet, de immár minden gond és baj nélkül. Az ősidőkből fennmaradt fetiszizmus nyomai mellett megjelentek az ember alakú istenábrázolások, közöttük központi helyet foglalt el a Nagy Istennő (matriachális elem), akit gyakran imádkozó tartásban vagy áldásosztás közben örökítettek meg. Totemisztikus eredetű volt a **bika-kultusz**, amelynek emlékét számos ábrázolás és a **Minótaurosztörténet** őrzi.

A bukás

A krétai kultúrát – immár végérvényesen – egy újabb természeti katasztrófa rendfítette meg. I. e. 1450 körül Théra (Santorin) szigetén vulkánrobbanás történt, amely a történelem legnagyobb ilyen jellegű eseményei közé tartozik. Ez lehetett az alapja az Atlantisz – az elsüllyedt kontinens – legendájának. A robbanást követő hatalmas szökőárhullám villámgyorsan elérte Krétát és szinte letarolta az északkeleti partvidéket. A sziget belsejét és déli partját hatalmas földrengéssorozat pusztította végig. A természeti csapás után háborúkra került sor, ezt követően Knósszosznak új urai lettek, akik – amint ez a lineáris B írás megfejtése óta nem kétséges – a görög szárazföld akhájai közé tartoztak.

A mükénéi kor

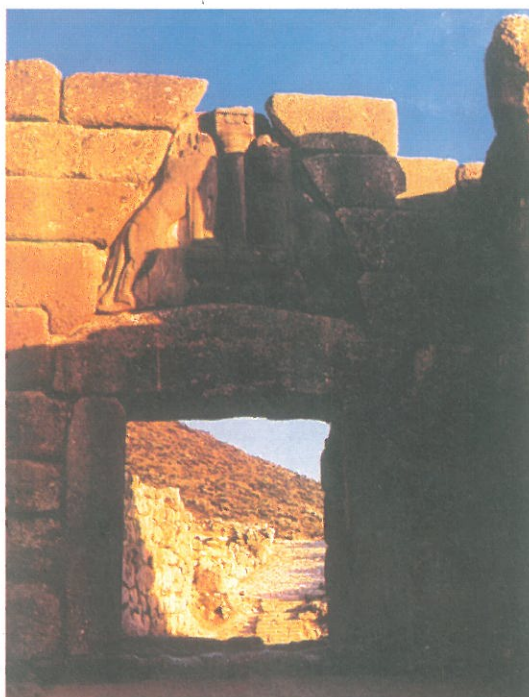
A görög szárazföld bronzkorát a történelmi irodalom helladikus kornak nevezi. Ennek az időszaknak a kronológiája a következő:

i. e. 2500 – i. e. 1850 – korahelladikus időszak

i. e. 1850 – i. e. 1600 – közéhelladikus időszak

i. e. 1600 – i. e. 1150 – későhelladikus időszak

A későhelladikus kort legismertebb lelőhelyéről **mükénéi kornak** nevezzük.



A mükénéi oroszlános kapu

A kora- és közéhelladikus kor

A korahelladikus kor népei a károk, lelegek, pelaszgok voltak. A korszak végén kultúrájukat egy Anatólia felől több hullámban érkező népesség rombolta le. A jövevények a korahelladikus települések romjain új típusú házakat emeltek, új típusú agyagedényeket használtak. Letelepedésüktől számítjuk a görög szárazföld középső bronzkorát – a közéhelladikus kort. Ez az esemény rendkívüli jelentőségű a terület történetében. A közéhelladikus kultúrából ugyanis törésmintesen fejlődött ki a következő korszak civilizációja, a mükénéi kort nem újabb bevándorló népcsoportok alakították ki. S mivel a mükénéi kor palotáinak levéltáraiból görög nyelvű dokumentumok kerültek elő, bizonyosak lehetünk benne, hogy a **görögség első képviselői, az akhájok** i. e. 2200 és 1900 között érkeztek a területre.

A későhelladikus kor

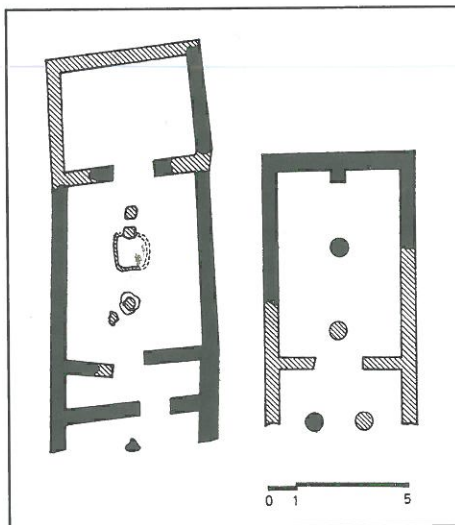
A közéhelladikus kor kultúrája kifejezetten szegényes volt, a 17–16. század fordulóján azonban viharos fejlődés indult meg. Jól látható ez Mükéné temetőjének két sírkerületében. A korábbi „B kerület” akna-sírjaihoz képest a **Heinrich Schliemann** által feltárt „A kerület” kincsek meglehetősen tömegét rejtette. A férfiak arcát arany halotti maszk fedte, díszfegyverek, arany és ezüst ivóedények heverték mellettük. A nőkön aranydiadémok, karperecek, gyűrűk, ruhadíszek voltak. Ahogy Schliemann írta: „Ezek a temetek a szó szoros értelmében roskadoztak a rájuk aggatott arany és drágakövek súlya alatt.” Az Iliásban Homérosz Mükéné neve mellett állandóan az „aranyban gazdag” jelzőt használta, a leletek bizonyossága szerint nem érdemtelenül. A meglepő ütemű fejlődés okait még nem sikerült teljes mértékben tisztázni, az azonban bizonyos, hogy komoly hatással volt a területre Kréta, amellyel a mükénéi görögség – az akhájok – i. e. 1450 körül békés kapcsolatban álltak. Krétai hatásra jelentek meg a Peloponnészoszon az i. e. 15. század folyamán az álkupolás sírok, a tholosok, köztük a legismertebb „Átreusz kincsesháza”. (Átreusz volt Agamemnon apja a hősmondák szerint.) Kréta pusztulása után azonban a fejlődés súlypontja a szárazföldre került át.



Az „Agamemnon-maszk”



A „Nesztór-serleg”



A megaron alaprajza

Az i. e. 14–13. század a mükénéi paloták kora. A legismertebbek a **Mükénében, Püloszban és Tirünszben** feltárt leletek, hasonló épületek álltak azonban az athéni Akropoliszon, a boiótiai Thébaiban, a thesszáliai Iólkoszban, a Spárta melletti Menelai-onnál és másutt. A mükénéi típusú paloták központi épülete a **megaron** volt, amely kétszlopos tornácból, előszobából és a főhelyiségből állott. Az utóbbi közepén nagy tűzhely volt, amelynek füstje a terem tetőzetén hagyott nyíláson távozott. Itt helyezték el a király trónszékét is. A megaront kisebb-nagyobb helyiségek, folyosók vették körül. Eltérően a krétai palotáktól, az akhájok erősített épületeket emeltek. Ezeket az óriási kövekből emelt védműveket az ókorban nem emberi kéz alkotásának, hanem óriások műveinek tartották.

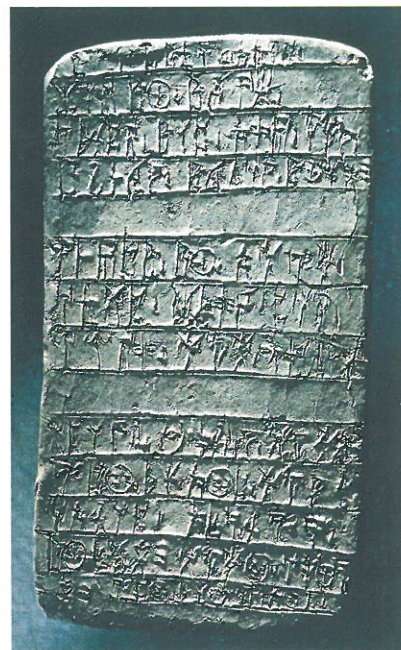
A mükénéi kultúra virágkorában az akhájok átvették a krétaiak szerepét és helyét. Az Égei-tenger szigetein, Kis-Ázsia nyugati partjain, Cipruson és a szíriai partvidéken, valamint Dél-Itáliában kereskedelmi telepeket hoztak létre. Erejüket és tekintélyüket mutatja az a tény is, hogy az i. e. 14. században felbukkant az „Ahhiyava” (ami az akáj megfelelője) név a hettita birodalom levéltáraiban.

Társadalom és gazdaság

A görögök a krétaiaktól átvett írást alkalmassá tették a görög nyelv lejegyzésére, s ezzel kialakították a **lineáris B írást**. Ezt az írást, szemben a lineáris A-val, sikerült megfejteni, így a mükénéi társadalom belső szerkezetéről is képet alkothatunk. A legfontosabb lineáris B írással készült leletanyagot Püloszban találták a régészek.

A püloszi agyagtáblák a palota gazdaságának kb. egy-másfél éves feljegyzéseit tartalmazzák. Az eredetileg égetetlen táblák a palotát elpusztító tűzvészben égtek ki, s éles fényt vetnek a mükénéi típusú monarchiák viszonyaira.

A királyságok élén álló uralkodók (vanax) családjaikban – dinasztiáikban – örökítették hatalmukat. Az ország egész gazdaságát ellenőrizték, a parasztok az ő raktáraikba szolgáltatották be adóikat a megtermelt javakból, gyapjúból, gabonából, olajból, borból. A palota biztosította a nyersanyagot a kézműveseknek, akik szintén a királyi raktárak számára termeltek. A hiányzó nyersanyagok behozatala – importja – ugyancsak



Lineáris B írású tábla Püloszból

a **királyi gazdaság** (oikosz) előjoga volt. A püloszi irattár anyaga alapján a földtulajdonról nem tudunk pontos képet alkotni. Annyi bizonyos, hogy az uralkodó nem volt tulajdonosa az ország egész területének, de hivatalnokai útján közvetve rendelkezett a föld terményeivel. A földek egy része a hivatalnokok, helyi vezetők (baszileuszok), magasabb rangú katonák – pl. a fővezér (a lavagetasz) – tulajdona volt.

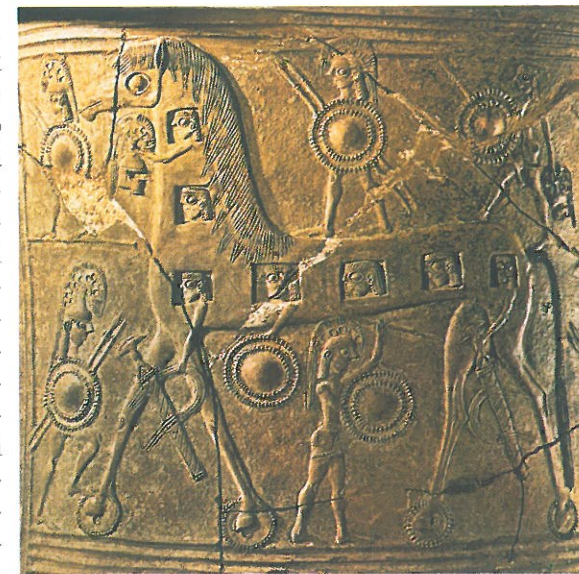
A feljegyzésekben kizárólag a területi elv érvényesült, vérségi kapcsolatokról (törzs, nemzetség, család) a királyi bürokrácia nem vett tudomást. A közösen birtokolt földek aránya jóval kisebb volt a magántulajdonnál, ez is a vérségi köteléken alapuló társadalmi szervezet bomlására utal.

A püloszi dokumentumokban történik említés rabszolgákról is. A rabszolgaság azonban sem mennyiségben, sem a termelésben betöltött szerepe tekintetében nem haladta meg az ókori Keleten megismert patriarchális rabszolgaság mértékét.

A mükénéi kultúra népe nemcsak Kréta hatalmi és gazdasági helyzetét örökölte, hanem technikai vívmányait, civilizációját is. Ezt a régészeti leleteken kívül a görög nyelvben meglévő görög előtti (ún. prehellén) kölcsönszavak is bizonyítják. Szellemi életükben is kimutatható a krétai örökség hatása, amely így a klasszikus görög kultúrán át az egész európai műveltség részévé vált.

Hanyatlás és bukás

A hatalma teljében lévő mükénéi világon az i. e. 13. század második felében hatalmas pusztítási hullám söpört végig. A régészeti feltárások során tűzvész és rombolás nyomai kerültek elő a legfontosabb mükénéi településeken. Ennek a pusztulásnak az okai azonban nem tisztázottak teljesen. Bizonyosan szerepe volt benne a mükénéi államok beháborúinak és külső katonai vállalkozásainak. A görög mondai hagyomány megőrizte például Argolisz Thébai elleni háborújának emlékét (Hetten Thébai ellen), s ezt az eseményt a régészeti leletek is megerősítették. Ugyancsak igazolták az ásatások a legismertebb mondai eseményt, a kis-ázsiai Trója elleni vállalkozás tényét. Ezt a történetet, amelyet Homérosz eposzaiból, az Iliászból és az Odüsszeiából ismerhetünk, sokáig mesének tartotta a történettudomány. A Homéroszért gyerekkorától rajongó német üzletember, Heinrich Schliemann indította meg azokat az ásatásokat, amelyek során előkerültek a mükénéi kor legfontosabb települései. A régészek a Trójában feltárt VIIA réteghez kapcsolták az Iliászban megőrzött eseményeket, amelyen valóban kimutathatók egy i. e. 13. szá-



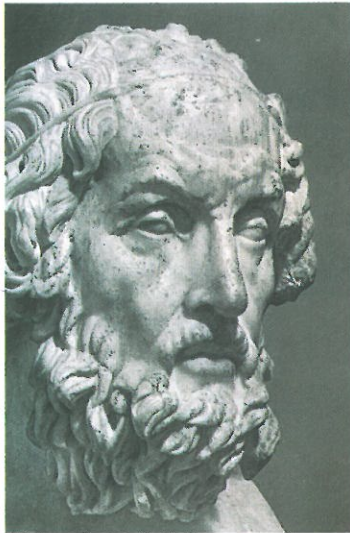
A trójai ló

zadi háborús pusztítás nyomai. A beháborúk és a külföldre irányuló katonai expedíciók felőrölték a mükénéi királyságok erejét, majd elérte őket az égei vándorlás.

Az i. e. 12. század elejére a mükénéi világ legfontosabb központjai romokban heverték, a palotákból irányított gazdasági és politikai szervezet megsemmisült, megszűntek a palotákhoz kötött művészeti ágak és kulturális vívmányok (pl. a lineáris B írás). A kor régészeti emlékei között szaporodnak az idegen leletek, amelyek egy új nép – a dórok – bevándorlását, és egy új kor – a vaskor – kezdetét jelentik. A mükénéi kultúra azonban nem tűnt el nyomtalanul, az új világot szorosan kapcsolta a régihez a közös nyelv, a színhagyomány megőrizte a görög hőskorra vonatkozó történeteket. Hasonló kapcsolatot jelentett a múlt felé a vallás, az istenalakok és a kultuszhelyek bronzkorban gyökeredző hagyománya.

Az átmeneti kor: i. e. 1200–750

A görögség történetében átmeneti kornak számít az i. e. 1200 és 750 közé eső időszak. Az elejét a **dór törzsek** régészeti is jól megfogható rombolásai, a mükénéi korhoz képest jelentős hanyatlás jellemezte. A korszak végére viszont megszületett az az új típusú állam, amely ettől kezdve a görög történelem politikai



Homérosz portréja

keretét adta, azaz a **polisz**. A társadalom a vérségi kapcsolatok mentén szerveződött, alapegységei az egymással valódi vagy feltelezett rokonságban lévő családok csoportjai, a nemzetségek voltak. A föld vált a legjelentősebb tulajdonná. A korszak végén, i. e. 800 és 750 között születtek meg a Homérosznak tulajdonított eposzok – az Iliász és az Odüsszeia. Ezért nevezi a történettudomány ezt az időszakot **homéroszi kornak**. (Ezek a művek a korábban színhagyományban terjedő hősmondák történeteiből épültek csodálatos remekművekké. A kutatók többsége azon az állásponton van, hogy a két eposz nem egy időben jött létre és nem egy szerző írta őket.)

A dór vándorlás

A mükénéi központokat romba döntő dór vándorlás nem elszigetelt jelenség, abba a nagy népmozgalomba illeszkedik bele, amelyet égei vándorlásnak nevezünk. Ez az i. e. 1200 körüli évtizedekben indult. Ennek során nyomultak az illírek a Közép-Dunamedence felől az Észak-Balkánra, s ez a vándorlás több irányban taszított meg illír néptörzsekkel egyesült törzseket. Az italicus népek második hulláma ekkor indult délnek az Appenin-félszigeten, a thrákok egy része átkelt a tengerszorosokon Kis-

Ázsiába, megindultak a „tengeri népek” Egyiptom ellen. Ez az utóbbi népmozgás ugyan még alkalmat adott a mükénéi akhájoknak sikeres katonai vállalkozásokra, azonban szétzilálta azokat a kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek az Égei-világot az ókori Kelet országaihoz fűzték. Ehhez járult még az a körülmény, hogy az illírek a Hellász északi határterületein letelepedett népeket is kizozdították lakóhelyükről. Így érkeztek az **aiol** thesszalosok a nevüket őrző Thesszáliába, s az ugyancsak aiol boiótosok Boiótiába. A **dórok** a közép-görögországi Dóriszon keresztül a **Peloponézszosra** nyomultak. Itt elfoglalták a mükénéi kultúra legfontosabb központjait, meghódították az Eurótasz völgyét s lakosságát szolgáskorba taszították. A görög hősmondák szerint a dórok Héraklész Argoliszból száműzött utódai, akik visszatértek ősi lakóhelyükre. Ugyancsak elfoglalták és betelepítették Kréta szigetét és Kis-Ázsia délnyugati partjait. A mükénéi akháj népesség nagyrészt eltűnt a területéről. A **iónok**, akik hagyományaik szerint a mükénéi korban már a területen éltek, feltehetőleg a benyomuló új népek miatt szorultak **Attika** és Euboiá vidékeire. Innen kiindulva telepítették be az Égei-tenger középső szigeteit és Kis-Ázsia nyugati partvidékének középső részét.

Gazdaság és társadalom

A dór vándorlás más tekintetben is óriási változásokat hozott. Eltűntek a palotaközpontok, a jól szervezett uralkodói háztartások. A katonai erő gyengülése miatt a tengeri hajózásban a föníciaiak ragadták magukhoz a vezető szerepet. Az ipar és a kereskedelem lehanyatlott, a **mezőgazdaság jelentősége nőtt**. Az állattenyésztésben kiemelkedő szerepe volt a szarvasmarhatartásnak, az ökröt gyakran értékmérőként is használták. A földművelés legfontosabb eszköze a vasélű faeke volt, amelyet ökrrel vontattak. A termést fémsarlóval aratták le, a magot nyomtatással és szeleléssel nyerték a kalászból. A gabonát kézi malommal őrölték meg és kovász nélküli lepényt sütöttek belőle. Kerti növényeket (hüvelyesek, mák, hagyma), gyümölcsöt (füge, körte, alma, olajbogyó), lent és szőlőt is termesztettek. Az ipar örökölte a mükénéi világ technikájából a fazekaskorongot, a függőleges szövőszéket, az olajprést és a bronzművességet. A **vas használata** az ezredforduló táján terjedt el, ekkor vált a legjelentősebb iparággá a kovácsmesterség. A kereskedelem inkább a luxuscikkekre korlátozódott. A gazdálkodás alapvetően **önellátó jellegű** volt, a mesteremberek nem piacra termeltek, hanem egy-egy nagyúr házanépéhez tartoztak vagy megrendelésre dolgoztak. A legfontosabb tulajdon a föld volt. A közemberek parcelláját **klérosznak** nevezték, ami sorsolást jelent. Az elnevezés arra utal, hogy ebben a korban még élt a sorsolással részekre osztott közös földtulajdon emléke, a legelőket például még közösen használták. A döntő azonban már a földmagántulajdon volt, az előkelők külön kihasított birtokokat kaptak (temenosz), de a magánbirtokot el is lehetett veszíteni. A földjüket vesztett közemberekből kisebb részben mesteremberek, nagyrészt ellátásért dolgozó napszámosok (thészek) vagy koldusok lettek.

A homéroszi kor társadalmában legalul találjuk a rabszolgákat, akik főleg a hadifoglyok közül kerültek ki. Alkalmazásukra elsősorban a háztartásban került sor, uruk életük felett is rendelkezett. (Akhilleusz például barátja temetésén rabszolgákat áldozott fel.)

Az államszervezet

A királyi hatalom csökkent a mükénéi korhoz képest, ekkor már a **baszileusz** címet használták király értelemben, ami korábban a helyi vezetők jelölésére szolgált. A vanax méltóság eltűnt, de a királyi hatalom tekintélye nem enyészett el teljesen. Ezt bizonyítja Homérosz mély tisztelete az uralkodók iránt. (Az Odüsszeiában például Agamemnón gyilkosát „derék Aigiszthosznak” nevezte, az Iliászban pedig a hadsereg színe előtt összevesző, a hadizsákmányon marakodó Agamemnón és Akhilleusz a következő kifejezésekkel gyalázta egymást:

„Erre az isteni gyors lábú Akhilleusz neki így szólt:
Hírneves Átreidész, legkapzsibb ember a földön...
Válaszul így szólt most sereget vezető Agamemnón:...
Zeusz táplálta királyok közt legjobban utállak...”)

Az egy-egy király hatalma alatt álló terület csökkenésére utal az a tény, hogy a roppant gazdagnak számító Odüsszeusz mindössze három sziget fölött uralkodott, s feleségének, Pénélopénak a 108 kérése mind király volt. Tehát a mükénéi uralkodók uralma alatt álló nagyobb egységek kisebb monarchiákra – királyságokra – bomlottak.

Ebben a korban jelent meg a **nemzetségi szervezet**. (A mükénéi korban a vérségi kötelékekről nem vettek tudomást.) A homéroszi kor hagyománya szerint a vízőzönt túlélő pár gyermeke volt Hellén, az ő gyermekei voltak: Dórosz, Aiolosz és Xuthosz, Xuthosz gyermekei pedig Akhaisosz és Ión. A dórok magukat három törzsbe sorolták, ennél kisebb egységeket nem tartottak számon. A nemzetségi szervezet legfejlettebb formája a ionoknál alakult ki. Náluk a **nemzetségek** (genosz) **testvéri szövetsége** (frátria) tömörültek, s ezek alkották a törzseket (phüle).

A törzs vagy a törzsekből álló nép legfelsőbb fóruma a fegyverforgató férfiak gyűlése volt, amely az erre szolgáló téren, az **agorán** jött össze. A vének (bizonyára a nemzetségfők) tanácsát, a **bülét** a baszileusz hívta össze tanácskozáásra.



Dipülosz váza

A homéroszi kor kultúrája

A nagy vándorlások romboló hatása érződött a művészetekben is. A mükénéi kor hatása azonban nem szűnt meg teljesen, de formái leegyszerűsödtek, szegényes díszítéseket alkalmaztak például a vázafestésnél. Az új edények felületét jórészt üresen hagyták, a díszítő sávokban köröket, félköröket, hullámvonalakat találunk. Ez az ún. korai- vagy protogeometrikus stílus, amelyből az i. e. 9. században kialakult a **geometrikus vázafestés**. Ennek jellemzője, hogy a körzővel és vonalzóval szerkesztett díszítőelemek már sűrűn borítják a vázák felületét, s ekkor megjelennek az ember- és állatalakok is. Legszébb példányai az Athén egyik kapujáról elnevezett **Dipülon-vázák**. A figurákat ez a stílus szintén leegyszerűsített geometriai formákkal ábrázolta, s ez volt a jellemző a szobrászatra is.

A lineáris B írás a palotaközpontok pusztulásával

megszűnt. Az írás újra csak az i. e. 800 körüli években jelent meg újra a görög földön, de ekkor már a föníciai ábécé alapján kialakított betűket használták, s megteremtették az első olyan betűírást, amely a magánhangzókat is jelölte. Ezzel az írással jegyezték le a kor és a világirodalom két hatalmas alkotását, az Iliászt és az Odüsszeiát.

Az Iliász és az Odüsszeia

A két eposz cselekménye a mükénéi korba visz minket. Főszereplői akháj királyok és hősök. Az **Iliász** Trója ostromát írja le, amelynek oka **Homérosz** szerint egy leányrablás volt. Párisz, trójai királyfi ítéletet mondott három istennő vitájában. Héra, Pallasz Athéné és Aphrodité nem tudott megegyezni abban, hogy kinek jusson a legszebbnek járó aranyalma. A döntésre kiszemelt Páriszt mindhárom istennő meg akarta vesztegetni, a legcsábítóbb ajánlatot azonban Aphrodité tette, aki a világ legszebb asszonyát, Helenét ígérte a fiúnak. Mikor a királyfi neki kedvezett döntésével, az istennő beváltotta ígérését – Párisz az ő segítségével rabolta el a világszép hölgyet, aki azonban Menelaosz spártai király felesége volt.

Ennek az asszonyszöktetésnek a megbosszulására indultak el az akhajok Mükéné királyának, Agamemnónnak a vezetésével. Köztük volt Akhilleusz, akit anyja kicsi gyermekként az alvilági folyó vizébe mártott a sarkánál fogva, ezért nem fogta a fegyver, csak a sarkán volt sebezhető. Velük tartott Patroklosz, Akhilleusz legjobb barátja, Nesztór, Pülosz királya, aki a legöregebb és a legbölcsebb volt közöttük és a ravasz, leleményes ithakai uralkodó, Odüsszeusz is. Az auliszi kikötőben gyülekező hajóhad azonban nem tudott elindulni a szélszél miatt, amelyet Artemisz istennő küldött büntetésből, mivel Agamemnón lenyilazta kedvenc szarvasát. A jós szerint engesztelő áldozatul Agamemnón lányát, Iphigeneiát követelte az istennő, s a fővezér



Hektór meghurcolása

a vállalkozás sikere érdekében, kénytelen-kelletlen feláldozta gyermekét. Így elindulhattak az akhájok Trója felé.

Trója királya az öreg Priamosz volt, fia, Hektór vezette a várost védő trójai harcosokat. A harcok közben sokan haltak meg, köztük Patroklosz, Hektór és a majdnem sebezhetetlen Akhilleusz is. A istenek maguk is két pártra szakadva, egy részük a trójaiaknak, más részük az akhájoknak segített. Kilenc éve tartott már a háború, s Tróját még mindig nem sikerült elfoglalni, mikor a ravasz Odüsszeusz cselet eszelt ki. Építettek egy hatalmas falovat, ennek belsejében akháj harcosok bújtak el, a többiek pedig hajóra szálltak és színleg eltávoztak. A trójaiak a falovat bevontatták a városba, pedig olyan nagy volt, hogy a kaput le kellett bontani, különben nem fért volna be. Egyedül Laokoón, Apollón papja tiltakozott a faló bevontatása ellen, őt azonban két fiával együtt a tengerből előkúszó két óriáskígyó megfojtotta.

A trójaiak boldogan ünnepelték győzelmüket, éjszaka azonban a faló belsejéből előbújtak az akhájok, egyesültek az éj leple alatt titokban visszatért társaikkal, és elpusztították a várost. Kegyetlenkedtek a legyőzöttekkel, sok trójait szentélyben vagy oltár mellett gyilkoltak meg, megsértve ezzel a templomok nyújtotta menedékjogot. Ezért az istenek büntetése szinte valamennyiüket elérte. Agamemnónt például hazatérte után saját felesége gyilkolta meg.

Az **Odüsszeia** Ithaka királyának, Odüsszeusznak a hazatérését beszéli el. Hosszú éveken át bolyongott a tengeren, útja során veszélyes akadályokat kellett legyőznie: óriás Küklopszok, varázslók, tengeri szörnyek, szerelmes nimfha és haragvó istenek gátolták, de Pallasz Athéné segítségével végül megérkezett Ithakába. Ott sem talált azonban rögtön nyugalomra, házat özvegynek vélt felesége, Penelopé kérői szállták meg. Penelopé azzal hitegette kérőit, hogy akkor választ közülük, mikor megszötte apósa halotti leplét. A munka azonban sosem készült el, mivel a királyné a nappal szőtt vásznat éjjel felbontotta. Odüsszeusz akkor érkezett meg, amikor a kérők türelme már elfogyott, s megszületett gyilkos tervük: megölik Telemakoszt, Odüsszeusz fiát. Ithaka királya azonban álruhában betoppant s büntetésül lenyilazta valamennyiüket.

Homérosz eposzai tehát a műkénéi korban játszódtak. Azok a viszonyok azonban, amelyek a művekből a szemünk elé tárulnak, már az átmeneti korszakról árulkodnak.

A görög vallás

A görög vallás **politeista**, azaz sokistenhívő vallás volt. Isteneiket emberi alakban képelték el, ún. **antropomorf** istenek voltak. Az emberektől az emberi lehetőségeken túlmenő hatalmuk és halhatatlanságuk különböztette meg őket. Mind-egyik istennek megvolt a maga „szakterülete”, amiért felelős volt, ún. **funkció-istenek** voltak. Az istenek születéséről, tetteiről szóló történet a **mítosz**, ezek gyűjteménye a **mitológia**. Az ókori Görögország vallása „**pánhellén**” jellegű (azaz összgörög) volt, tehát összekötötte a különböző görög államok lakóit. Ugyancsak összekapcsolták a görögséget az istenek tiszteletére szolgáló közös kultuszok és ünnepek.

Az istenvilág kialakulása

Az az istenvilág, amely a homéroszi eposzokban megmutatkozik, hosszú fejlődés eredményeként alakult ki az i. e. 8. századra. A görögök vallási képzeletének gyökere

minden bizonnyal kettős – egyfelől a bevándorló akhájok, másfelől az általuk a térségben talált, leigázott, illetve beolvastott népek hitvilágába nyúlik. A benyomuló akhájok vallásáról annyit tudunk, hogy legfőbb istenük **Zeusz** volt, az ég és minden égi jelenség (villám, mennydörgés, felhő, zápor stb.) istene. Ő örködött az égi és földi törvények érvényesülésén, a törzsek vénei, a törzsfők és később a királyok tőle kapták hatalmukat. Mellette kisebb istenek, jó és rossz démonok csoportjai álltak, segítő és ártó természetfeletti erők lakozhattak szent hegyekben, fában, fétisekben vagy totemállatokban. Az istenek is megjelentek időnként állati alakban (pl. Zeusz – bika, hatyú, Apollón – farkas, egér), vagy szent állatok kísérték őket (pl. Pallasz Athénét a bagoly, Artemiszt a szarvas stb.).



Zeusz és Héra

Az akhájok által elfoglalt területeken élő, földművelő lakosság vallása ettől lényegesen eltért. Központjában a termékenységkultusz állt, a földet, annak terményeit megszemélyesítő hatalmas **anyaistennőt** különböző területeken más és más néven tisztelték. (Héra – a nagy Úrnő, Hesztia – a családi tűzhely őrzője, Gaia – a Föld, Déméter – a Gabonaanya, Pandóra – a mindeneket ajándékozó stb.)

Ennek a kétféle hitvilágnak a keveredéséből alakult ki aztán a görög vallás. A keveredés legszemléletesebb példája magának Zeusznak az alakja. A mennydörgés, a villámlás istene ugyanis egyes történetekben mint kised jelent meg, akit anyja a Kréta szigeti Ida-hegy barlangjában hozott világra, s akit egy Amaltheia nevű, később isteni rangra emelt kecske szoptatott. Ez a kép a matriarchális társadalmak jellegzetes képzelete, amelyeknek legfőbb istenei nők. Később azonban a férfi istenek váltak hangsúlyossá, a mitológia szinte „lejáratta” a női isteneket. Héra, a nagy istennő így vált Zeusz házastárs és teljesen indokoltan féltékeny feleségévé, akit férje a lábánál fogva lógatott le az **Olümposzról**, ha elunta a perpatvart. A másik példa Pandóra, akinek szelencéjéből áradt ki az emberiség minden baj.

Az akhájok nemcsak a Balkán őslakóitól, hanem a thrákiai és kis-ázsiai népektől is vettek át isteneiket. A görög vallás tehát bonyolult fejlődési folyamatban alakult ki, amelynek során az átvett istenek alakját olyan mértékben alakította a görögség a maga képére, hogy eredetükről csak egy-egy sajátos vonás, idegenszerű szertartás árulkodik.

Homérosz istenei

A homéroszi eposzokban ennek a fejlődésnek az eredményeként kialakított világ tárul elénk. Az istenek nemcsak külső alakjukban és egyéni tulajdonságaikban hasonlítottak az emberekhez, hanem egymás közötti kapcsolataikban is. Csak két különbség volt

az emberek és az istenek között: hatalmasabbak voltak az embereknél (bár nem mindenhatóak) és halhatatlanok. Az Olümposz hegy csúcsán lévő fényes palotában laktak, életük látszólag csupa boldogság, gondtalanság volt, ereikben az örök életet adó „ikhór” folyt vér helyett, ambróziát ettek és nektárt ittak lakomaikon.

Az isteni társadalom uralkodója Zeusz volt. Hatalmát mindegyik isten elismerte, ő volt az „istenek és emberek atyja”, de ez a hatalom korántsem volt korlátlan. Az istenek vele is vitába szálltak időnként, s előfordult, hogy sikerült rákényszeríteni akarataikat. De nemcsak egymás véleményét kellett figyelembe venniük az isteneknek, hanem tisztelniük kellett a végzetet, a sorsot, a „**Moirát**” is. A homéroszi eposzokból nem derül ki, hogy pontosan mi a Moira, személyes isten vagy sem, felette áll-e Zeusznak vagy sem. Annyi azonban bizonyos, hogy a végzet mindenképpen érvényesült. Az istenek nem éltek vissza a halandók feletti korlátlan hatalmukkal, tartották magukat egy bizonyos, általuk önként vállalt illemhez, erkölcsi normához. Hatalmuk folytán túltehették volna magukat ezen, mégsem tették, mert ez már „nem illet”. Így a halandók közül kedvenceiket sem pártfogolták korlátlan mértékben.

Hésziodosz istenei

Homérosz fiatalabb kortársa, **Hésziodosz** foglalta össze az istenek történeteit, egymás közötti kapcsolatait, harcait és származásukat az **Istenek születése** (Theogonia) című költeményében (i. e. 700 körül). Szerinte az istenek nem öröktől fogva léteztek, kezdetben a tátongó, alakatlan úr, a Kháosz volt, s ebből születtek meg a személyes istenek: Gaia, a Föld és Uranosz, az Ég. Kettejük házasságából születtek a hatalmas testű titánok, közöttük Kronosz, és más szörnyetegek: a félszemű Küklópszok, a százkarú, ötvenfejű csodalények. De Uranosz gyűlölte a saját szülötteit, s az első megszületése után a többit nem engedte előjönni anyjuk, a Föld méhéből. Gaia Kronosz segítségét kérte, kezébe vas sarlót adott, s az a fegyverrel megcsonkította atyját. A kihulló vércseppekből születtek az Erinnuszok, a bosszú istennői, a tengerbe csorgó magból pedig Aphrodité, a szépség és a szerelem istennője. Kronosz ezután átvette atyja hatalmát, feleségül vette Rheát, de félve attól, hogy ő is Uranosz sorsára jut, gyermekeit születésük után lenyelte. Rhea harmadik fiát, Zeust tudta csak megmenteni azzal a csellel, hogy a csecsemő helyett egy pelenkába burkolt követ adott át Kronosznak. Ő a kemény falattól rosszul lett, s visszaadta a többi lenyelt gyermeket is, akik Zeusz vezetésével indultak harcba apjuk és szövetségesei, a többi titán ellen. Az ifjú istenek tízévi harc után diadalmaskodtak, Kronoszt száműzték, a többi titánt pedig megláncolva az alvilágba vetették. Zeusz lett a király, testvéreivel megosztotta a világot: Poszeidón a tengerek, Hádész pedig az alvilág ura lett. Zeusz gyermekei közül Pallasz Athéné (a bölcs és bátor férfiak védelmezője, a tudomány istennője) anya nélkül született – teljes fegyverzetben pattant ki apja fejéből. Többi utóda különböző istennőktől vagy halandó hölgyektől született. Így Héra gyermeke volt Árész, a hadisten és Héphaisztosz, a sánta kovácsisten, Themiszé a három Hóra (a Jó Törvény, az Igazság és a Béke) és a három Moira, akik a sors fonalát fonták, gombolyították és elvágták. Démétértől született Perszephoné, akit Hádész rabolt el, hogy az alvilág királynéja legyen. Maia fia volt Hermész, a tolvajok, utazók és kereskedők istene, valamint az istenek hírnöke. Apollón, a tudományok és művészetek pártfogója s nővére, Artemisz, a vadászat istennője pedig Létó istennő gyermekei voltak. A halandó Szemelétől született Dionüszosz, a bor és a vidámság istene, Alkménéől pedig a hatalmas erejű Héraklész.

Homérosz és Hésziodosz istenvilága lényeges ponton különbözik egymástól. Homérosz istenei hibáikkal együtt is tiszteletre méltóan fenségesek, Hésziodosz istenei viszont cselszövők, szadisták, apa- és gyermekgyilkosok. Az isteni nemzedékek egymás ellen vívott harca az ókori Kelet mitológiájának ismert motívuma, találkozunk vele a hettitáknál, Mezopotámiában, sőt nyomai az Ószövetségben is felfedezhetők.

Hésziodosz másik műve a **Munkák és napok**. Ebben olyan elképzelés szerepel, amely szintén megtalálható más népek gondolatvilágában – az aranykor mítosza. Eszerint volt egy kezdeti, **boldog ősállapot**, Hésziodosznál ez **Kronosz uralma** alá esik, máshol **Uranosz** idejét tekintették annak. Az aranykor nem ismerte a békétlenséget, a bűnt, a halált és a munka terhét. Elmúltával az egyre silányabb fémekkel jellemzett időszakok következtek, az ezüst- és a vaskor. Párhuzamba állítható ez az elgondolás a Biblia Édenkertjével, amelyből az első emberpárt engedetlensége miatt űzte ki az Isten anyyala.

Olümposzi és „népi” istenek

A görögök gondolkodásában a körülöttük létező világ minden jelenségére választ adott a mitológia. Ezzel ábrázolták a világ keletkezését, az ember megjelenését, életét és halálát. A nagy technikai találmányokat az ún. kultúrhéroszok adományának tekintették, **Prométheusz** adta például az emberiségnek a tüzet. Mítoszok magyarázták a különleges természeti jelenségeket vagy a vallási szertartások eredetét. Erre példa a kis-ázsiai Szipülosz hegy oldalában lévő ember formájú sziklából fakadó forrás, amelynek mitikus magyarázata Niobé alakja. Niobé olyan büszke volt gyermekeire, hogy elbizakodottságában Létó istennő, Apollón és Artemisz anyja fölé helyezte magát. Az ilyen magatartást a görög istenek általában rossz néven vették, így a megsértett istennő gyermekei lenyilagták Niobé fiait és leányait, aki bánatában kővé vált, de szeméből megállíthatatlanul folytak az anyai fájdalom könnyei.

Ennek a felfogásnak a következtében az istenek és isteni lények egész tömege alakult ki, akik közül kiemelkedett a **12 nagy**, akik az **Olümposz lakói** voltak. (Zeusz, Héra, Poszeidón, Démétér, Apollón, Artemisz, Árész, Aphrodité, Hermész, Pallasz Athéné, Héphaisztosz és Hesztia.) Ezek az istenek váltak a **görög városok „hivatalos” főisteneivé**, nekik épült a legtöbb templom. Később módosult a 12 nagy listája, kimaradt Hesztia, s helyére került Dionüszosz, akit Homérosz az őrző jelzővel illetett, minden bizonnyal a tiszteletére rendezett ünnepegek, az orgiák miatt.



Pallasz Athéné bronzszobra

Az ő kísérői voltak a bakkhánsnők és Pán, a kecskelábú, hétágú sípon játszó pásztoristen.

Az arisztokratikus olümposziak közé tehát bekerült az idők folyamán egy jellegzetes népi istenség, Dionüszosz. Hasonlóan a népi vallásosság tisztelte Prométheusz és Héraklész alakját. Prométheusz egy titán fia volt, Zeusz született ellenlábasa, a lázadó. Megszánta az emberek kiszolgáltatott nemzetségét, s ezért leopta számukra a tüzet az égből. Zeusz ezért büntetésből a Kaukázus sziklájához láncoltatta, s egy keselyűt küldött oda, hogy tépje a máját. Héraklész, Zeusz földi nőtől született gyermeke, halandó volt, de emberfeletti erővel rendelkezett. Héra féltékenysége miatt került saját bátyja rabságába, aki szabadságáért cserébe nehéz feladatokat végeztetett el vele, vadállatok és vad szörnyetegeket kellett elpusztítania, sárkányok őrizte aranyalmát megszereznie, sőt még az alvilág őrét, Kerberoszt is fel kellett hoznia. Nagy hőstettei mellett azonban nagy bűnöket is elkövetett, s



Pán isten



Démétér és Perszephoné

így maga lett oka halálának is. Az általa megölt Nesszosz vérével befestett ing égette halála.

Szertartások

Az istenek a görögök elképzelése szerint igényt tartottak a tiszteletre, a hódolat kifejezésére, áldozati ajándékokra. Szükség volt tehát rendszeresen végzett szertartásokra, az ezeken való részvétel a város iránti hűség elengedhetetlen tartozéka volt. Ebben az értelemben **államvallásnak** tekinthetjük az egyes városokban tisztelt istenek kultuszát. A politikai jellegű vallási ünnepek mellett nagy fontossága volt az ún. **misztériumoknak**. Ezek olyan titkos szertartások voltak, amelyek során a résztvevők egy istenség beavatottjai lettek. Ilyen jellegű ünnep volt az **Eleusziszb**an minden év őszén megtartott **Démétér-misztérium**. A beavatást elnyerni szándékozóknek bűnvallomást kellett tenniük, bizonyos bűnök, például a gyilkosság ki-

zárta az elkövetőt a misztériumokból. A bűnvallomás után az istennő hívei különböző szertartásokon, felvonulásokon és drámai előadásokon vettek részt, majd a „titkokat” feltáró oktatásban részesültek. Ezután következett a beavatás, amelynek eredményeként az érintettek megszabadultak bűneiktől, és biztosak lehettek haláluk utáni sorsuk felől. Démétér és lánya, Perszephoné története egyébként az ókori Keleten is ismert meghaló és feltámadó istenek mítoszai közé tartozik. Mint már korábban említettük, Perszephonét Hádész rabolta el, hogy felesége legyen. Démétér panaszt tett Zeusznál és



Beavatási szertartás

visszakövetelte lányát. Az istenek királya úgy döntött, hogy az év felét az alvilágban, másik felét az anyjánál, a földön kell töltenie Perszephonénak. A történet az évszakok változását, az ősszel „meghaló” és tavasszal „feltámadó” gabonát szimbolizálja.

A vallási szertartások színhelyei a templomok és szentélyek voltak. A görög templomok nem nagy tömeg befogadására készültek, belsejükben csak az illető isten szobrát helyezték el, az áldozatokat a templomon kívül felállított oltáron végezték. Nem volt állandó papság sem, a papokat évről évre választották, nemegyszer a város politikai vezetője volt a legfőbb pap is. Az állandó papsággal rendelkező szentélyek nemcsak alkalmi ünnepek színhelyei voltak, hanem állandó feladatot láttak el. A legismertebbek a **jóshelyek** szentélyei voltak, közülük is kiemelkedett **Apollón isten jósdája Delphoiban**. Itt magát a jóslást egy erre hivatott papnő, a **Püthia** végezte, az ő bódulatban elmondott szavait a papság tolmácsolta a kérdezősködőknek. A Dódónében lévő jóshely papjai a szent tölgyfa lombjainak susogásából olvasták ki a jövődőt. A jóslatok többsége kétértelmű volt, híres példa erre a lüdiai királynak, Kroiszosznak adott válasz: ha megtámadja Perzsia királyát, egy nagy birodalmat dönt meg. A válaszból csak az maradt ki, hogy ez a birodalom a sajátja lesz-e vagy ellenfeléé. Más jellegű volt Apollón fiának, **Aszklépiosznak** a gyógyító szentélye **Epidaurosban**. A hívőknek egy vagy több éjszakát kellett itt eltölteniük, s az isten csodás beavatkozása álmukban hozta meg a gyógyulást. A szentélyek papjai a szentély földbirtokaiból és az adományokból éltek.